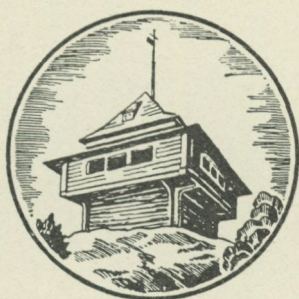

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1943**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1943

Redaktion:

SIGURD WALLIN · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Trädgårdsgrindar vid Skogaholms herrgård på Skansen. Grindarna ha medföljt herrgårdens huvudbyggnad vid dess hitflyttning från Närke. Foto Märta Claréus 1942.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1942

Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr

TRÖJEMÅLA SÖNDAG OCH ANDRA UNGDOMSHELGER

KYRKMÄSSA OCH GILLE I SÖDRA OCH MELLERSTA
SVERIGE

av John Granlund

Tröjemåla söndag är det fantasieggande namnet på en festdag, som ännu firas i Almundsryds socken i södra Småland. Festen karakteriseras av att det särskilt är ungdomen, som denna söndag från alla kringliggande socknar möter upp i kyrkan och bevistar högmässan. Därefter ägnas dagen åt att odla och stifta bekantskaper ungefär som på en marknad och avslutas så småningom med dans och lustbarheter. Kyrkobesöket är den officiella anledningen och motiveringen till festfirandet, och festlagets regelmässigt stora omfång, som spränger både härads- och landskapsgränserna, ger festen en prägel av ett folkmöte. Festen är uppkallad efter en ej så långt från kyrkan liggande gård, Tröjemåla, som av ålder upplåtit rum åt de festfirande. (Tröjemåla söndag omtalas i G. Virdestam, Tröjemåla söndag och Hallaryds torsdag, Folkminnen och folktankar 1925; jämför E. Elgqvist, Några bidrag till Värends kulturhistoria, Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1927.)

Redan tidigt på söndagsmorgonen är det livligt i det lilla samhället Ryd, som i huvudsak från och med slutet av 1870-talet vuxit upp nära kyrkan. Tidigare låg denna i ensamt majestät på

Från Tröjemåla söndag. Ungdomarna komma i klungor och på förmiddagen bilda ynglingar och flickor skilda grupper.

stomhemmanet Ryds mark, där det förr fanns en gammal marknadsplats. Här har aldrig varit någon kyrkby och flertalet gårdar i socknen — som innevånarna själva kalla Nykyrka, eftersom den under yngre medeltiden är avsöndrad från grannsocknen Urshult — äro enstaka liggande. Men kyrkan har dock kommit att ligga mitt i socknen med ett numera väl förgrenat vägnät, som bildar en stark kontrast mot den under forna gränsfejder av nödtvång hävdade oländigheten. Den rymliga planen framför den väldiga raden av kyrkstallar bär vittne om att numera äro almundsrydsborna ett åkande och farande folk. Att man på söndagsmorgonen är ute så tidigt på vägarna kan kanske i någon mån vara ett bleknat minne från den stränga kyrkotuktens tid, då under gudstjänsten bommar spärrade vägen för att ingen trafik skulle störa kyrkofriden.

När jag trefaldighetssöndagen 1942 besökte kyrkan i Ryd var tillströmningen av folk mindre än vanligt, beroende på ett av tidshändelserna påkallat kyrkligt evenemang i en grannsocken, men prästen fröjdades ändock i sitt sinne över en stor och andaktsfull menighet. Han avslog dock vänligt men bestämt mitt äskande att få lägga ut listor för de utsocknes kyrkobesökande att anteckna namn och hemvist på i avsikt att tillfredsställa vetenskapens krav på mera exakt kunskap om rayonen för denna "storförsamling".

Efter kyrkobesöket följde givetvis kyrkkaffe. Samhällets åtta kaféer voro fyllda till trängsel. Säkert voro besökarna flera än de som voro i kyrkan. Pojkarna sutto för sig vid skilda bord och flickorna för sig. Om det är sant att flickor gärna vilja bli sedda, så var det åtminstone här påtagligt, att ynglingarna ville höras. Man fick en känsla av olägenheten därav, att alla gamla symboler äro avskaffade och att sättet att väcka uppmärksamhet primitiviserats. Det berättades för mig, att en yngling för ett besök på Tröjemåla söndag en gång förr i världen hängt på sig icke mindre än sex klockor, så att hela västen var dekorerad. Om hans avsikter behövde ingen vara i tvivelsmål.

En gammal man mindes, att denna söndag brukade liesmeder komma till Almundsryds kyrka och sälja liar för den kommande

slåttern och att gamla gummor och andra stodo och sålde karameller, kringlor och småbröd. Söndagshandel och söndagssupning voro gamla sedvänjor, som prästerskapet först sent fick bukt med. År 1722 gjordes en kraftansträngning, som efterlämnat många skriftliga spår, mot att "krämmare och hantwärxmän på sundagarne upslå, utbuda och sällia sitt kram och tillwärxning — — med flere föröfwade lastbare oseder". Landshövdingen hade tagit upp saken och varnade "the som sådan handel pläga idka, at taga sig til wara och intet vidare af Sundagen giöre marknadsdag". De privata krogarna levde också långt fram i tiden. I Tröjemåla gård, dit ungdomen i vår tid församlats, var tidigare gästgiveri, men år 1724 fanns tydligen flera, bland dem Hönshylte. Men detta "sundagkrögerij utmed kyrckowägarne" var i sin tur troligen endast ett sätt att kringgå "det inrijtade maner att invid Kyrkian och när på Kyrkowallen utan försyn supa medfört brännewijn och förtera Guds häfwor", alltså ett slags gillen på själva kyrkogården. Sådana gillen synas i främsta rummet ha firats vid barndop och kyrktagning av nyssblivna mödrar. Först vid biskopsvisitationen i Urshult och Almundsryd år 1812 förklaras "att krogar äro från kyrkan avlägsnade samt till största delen avskaffade".

Hur Tröjemåla söndag firats i äldre tid utöver med marknad och dryckeslag är ovisst. En muntlig tradition som åtminstone når till 1700-talets slut berättar, att ungdomen på kvällen samlades på Tröjemåla vång för att leka. Då det är detta moment i festfirandet som givit dagen dess namn, är det all anledning tro, att det ursprungligen hör samman med seden. Nu samlas ungdomen i Folkets hus, även om jag icke har kontrollerat, att det var samma personer jag såg i kyrkan, som i stora skaror i solglaningen sökte sig till den grällt illuminerade festplatsen. När en sed håller på att omvandlas, ha dess olika beståndsdelar som bekant en tendens att assimileras med någon utifrån kommande nyhet, som redan förut existerar. Så är det också här.

Ingen vet numera att berätta i detalj, hur dansen trädde på Tröjemåla vång. Rikare äro traditionerna från den tid, när dansen flyttades in på logen i Matsagården. En meddelare i

Siggamåla berättar härom: "Enligt min fars och svärfars berättelser brukade ungdomen från flera angränsande församlingar på Tröjemåla söndags eftermiddag i början på 1800-talet samlas i Tröjemåla vång och på 1860- och 70-talen på Bränneribacken, som även tillhörde Tröjemåla. 'Herana' hade lomme-flaska dels med brännvin, dels med vin och 'gräbborna' hade korgar med kokta ägg och kringlor, och den seden varade intill århundradets slut. Intill mitten av århundradet åt och söp man ute i det gröna, men mot slutet höll man vanligen till i kyrkstallarna. I början på århundradet förekom icke dansmusik vid dessa fester, men på slutet dansade man dels på 'Matsalogen', en större loge i Tröjemåla, dels något senare på en enklare dansbana i närheten och då hade man vanligen bälgaspelet med. På Bränneribacken brukade pojkarna under 1860- och 70-talen hysta slant. Därvid användes vanligen de stora tvåöringarna från Adolf Fredriks tid. Det hände ibland, att någon hade lött ihop två sådana mynt, så att de blevo lika på båda sidor, och då vann naturligtvis ägaren alltid, men blev detta upptäckt, så dröjde det inte länge, förrän han fick 'främmande händer i huvudet'. Då lommeflaskorna voro tömda, var ofta stämningen så hög, att pojkarna måste avsluta festen med ett ordentligt slagsmål, och flickorna voro så livade av vinet, att en flicka från Brorsmåla en sådan kväll kastade boll med sin psalmbok, vilket jag hört en 90-årig gumma berätta. Vid dessa tillfällen blevo många flickor och pojkar så bekanta, att det i sinom tid ledde till äktenskap, ofta på grund av tvingande omständigheter." På logen i Matsgården trängdes icke bara olika socknar med varandra utan även skilda sociala element. I Sydsmåland funnos ju redan på 1600-talet järnbruk, t. ex. Ålshult i Almundsryds socken; torpare var det dessutom gott om och likaså hantverkare av olika slag. Fram på 1800-talet kommo också industriarbetare. En sagesman som i sin ungdom arbetat på Halda fickurfabrik och år 1899 på Tröjemåla söndag gick den långa vägen från Svängsta till Ryd för att träffa sin syster, bosatt i Urshult, har berättat om, hur stenarbetarna hatade fickurarbetarna och klädde dem var de kommo åt. "O nej inte var jag där. Dit gick ingen flicka, som

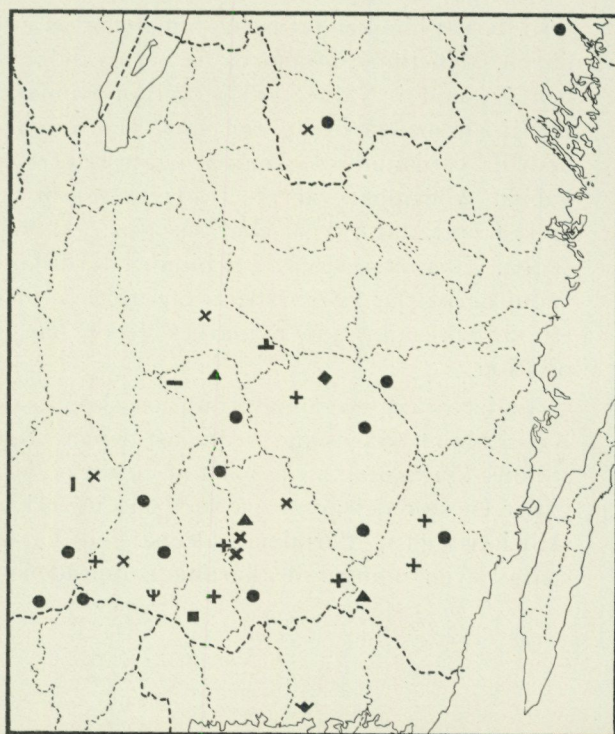
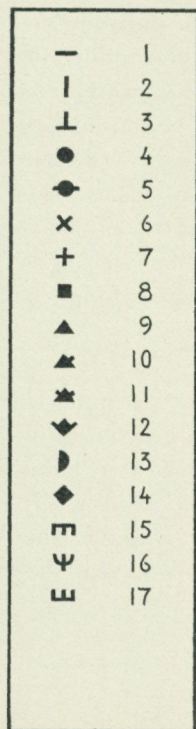
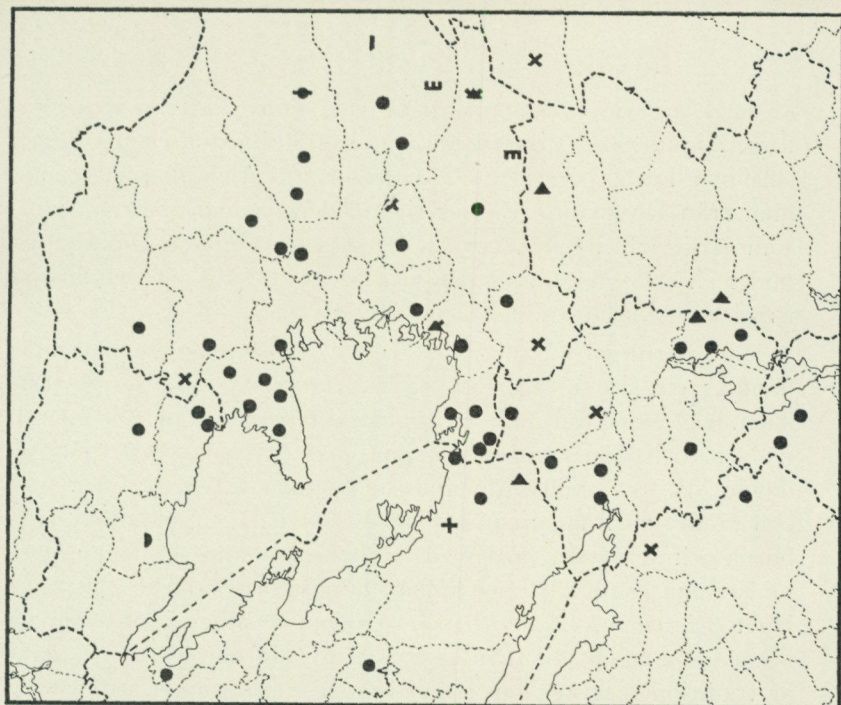
ville hålla på sig", sade en fin gammal ogift dam, som jag träffade i Ryd. Men bondpojarna voro där, och de visste också att försvara sina flickor.

Firandet av Tröjemåla söndag är endast ett lokalt exempel på en sed, vars utbredning i nutida tradition omfattar två helt skilda områden. Det ena är södra Småland, speciellt gränstrakterna på ömse sidor om den gamla riksgränsen mellan Sverige och Danmark; det andra området omfattar södra Värmland, Närke och nordligaste Västergötland. Det finns också några andra strödda belägg, som jag kommer att nämna nedan. Det sydliga området, kartan bild 2, utgör i många avseenden ett tämligen enhetligt kulturområde. Ett starkt uttryck för sambandet mellan socknarna ger den omständigheten, att ungdomsbesöken vid en del utsocknes kyrkor av värdförsamlingen uppfattats som en artighet, som måste besvaras. Dessa socknar äro alltså bundna vid varandra i omfattande lagbildningar och de lagen göra anspråk på intresse, i den mån det låter sig göra att fastställa deras omfattning och uppvisa deras sannolika syfte.

Vad tidpunkten för dessa helger angår, så finna vi av kartorna över båda områdena, att Kristi himmelsfärdsdag dominerar. Ur det fåtal, som firas tidigare, må nämnas, att Aneboda kyrka har sin "gångdag" långfredagen. Ordet "gångdag" har i detta sammanhang intet med de medeltida gångdagarna att göra. Vad en präst i församlingen kan ha haft att utstå denna dag, har nyligen Per Ydström skildrat i sin bok *Femtio år i kyrkans och kronans tjänst*. Man får ett starkt intryck av den andliga styrka och det personliga mod, som krävdes av en prästman för att komma till rätta med så urartade seder, som här rådde. Påskdagsfirandet i Tutaryds offerkyrka kan här tills vidare lämnas åsido såsom varande av speciell natur. För övrigt firas påskdagen som "gångdag" endast i Ekshärad i Värmland. Om vi därtill för ögonblicket bortse från det fåtal kyrkor, som äro föremål för utsocknes ungdomsbesök på hösten (jämför Maja Forsslund, Mikaeli och kärrmässan, *Folkminnen och folktankar* 1928), så synas de flesta övriga festdagar vara valda så, att de stå i relation till Kristi himmelsfärdsdag. Ett av de största

lagen i Sydsmåland har sålunda följande festkalender: Tingsås kyrka inleder vårfirandet Kristi himmelfärdsdag, den s. k. tingsåsdagen, på vissa håll även kallad "bond-söndagen", då ungdom vandrar dit från Urshult, Almundsryd, Härlunda, Väckelsång och Jät. Så följer urshultsdagen annandag pingst, Tröjemåla söndag i Almundsryd, trefaldighetssöndagen och slutligen härlundadagen, som infaller vid mattismäss, den 21 september. Stundom gripa lagens ytterområden över i varandra. Sålunda har Uråsa kyrka varit föremål för besök av Jäts sockenbor pingstdagen, vilket besök kvitterats redan dagen därpå. Men Väckelsång och Jät synas också ha varit lierade och "gångdagen" till Väckelsång är samtidigt pingstdagen. Även pläga dessa båda socknar gå till Tingsås. Dessutom besökas nu nämnda socknar av en del andra församlingar i grannskapet, vilka själva icke under den tid traditionen när ha haft någon fast besöksdag för mottagande av gäster, såsom t. ex. Jämshögs och Kyrkhults socknar i Blekinge och Örkened i Skåne. Loshultsborna i nordligaste Göinge mottogo däremot besök Kristi himmelfärdsdag från Hallaryd, Örkened, Stenbrohult och Virestad. Till de två sistnämnda socknarna vandrade man på resp. pingstdagen och annandag pingst. Ett annat större lag i Sydsmåland med fast festkalender må också nämnas. Utgångspunkten är även här Kristi himmelfärdsdag med början i Algutsboda, som mottar besök från alla de kringliggande socknarna så långt ifrån som Oskars och S:t Sigfrids församlingar i Kalmar län. På pingstdagen besöka algutsbodaborna Hovmantorps kyrka och träffa där samman med glada flockar från Furuby, Östra Torsås, Nöbbeled, Linneryd, Långasjö och Ljuder. Dagen därpå

Bild 1 och 2. Utbredningen av seden att på fixerade helgdagar besöka utsocknes kyrka. På kartorna äro de kyrkor inprickade som mottaga besök på: 1 långfredagen; 2 påskdagen; 3 annandag påsk; 4 Kristi himmelfärdsdag; 5 söndagen efter Kristi himmelfärdsdag; 6 pingstdagen; 7 annandag pingst; 8 heliga trefaldighetsdag; 9 midsommardagen; 10 första söndagen efter midsommar; 11 andra söndagen efter midsommar; 12 "tosie bonndan" första söndagen i juli; 13 sundalssöndagen i juli; 14 olsmässa; 15 larsmässa; 16 mattismässa; 17 mikaelisöndagen.

är det Långasjö kyrkas tur att ta emot skarorna från Hovmantorp, Algutsboda, Vissefjärda och andra. På midsommardagen slutligen färdas man från Algutsboda till Vissefjärda, medan man från Hovmantorp söker sig till den närmare belägna midsommarkyrkan i Östra Torsås. På så sätt komma socknarna att under en kretsgång delvis sammanfattas i ett lag och delvis ingå i nya kombinationer.

I det nordliga området, kartan bild 1, må först som exempel nämnas ett större lag med på likartat sätt organiserad festkalender. Dess omfång är gränstrakterna mellan Värmland, Dalarna och Västmanland. Början göres i Säfsnäs kyrka pingstdagen, då folk samlas dit ända nedifrån Gåsborn i Värmland och Hällefors i Västmanland. Midsommardagen ställa säfsnäsborna och de övriga färden till Hällefors; andra söndagen efter midsommar, som här uppe kallas "hoppsalorisöndagen", besöker laget Rämens kyrka och kretsgången avslutas i Gåsborn på larsmässöndagen, dit man samlas från alla håll. Något vagare är traditionen ifråga om ett vadsbolag, omfattande åtminstone socknarna Hova, Lyrestad och Finnerödja med festdagar på resp. Kristi himmelsfärdsdag, annandag pingst och midsommandagen. Men finnerödjaborna ha även vandrat till Ramundeboda och Nysund i Närke, vilkas kyrkor samlat stora menigheter Kristi himmelsfärdsdag och varit vida omtalade. Sannolikt ha de båda sistnämnda socknarna ingått i större lag, som vi nu icke känna. Allmänna är att festlaget såsom ett enkelt byteslag endast omfattar två socknar såsom t. ex. Bjurtjärn och Karl-skoga, vilka alternera Kristi himmelsfärdsdag och pingstdagen. Inom de kartlagda områdena utgöra de större lagbildningarna ett särskilt skikt, som utmärkes genom en fixerad kretsorganisation.

Vi ha också ett annat traditionsskikt, exklusivt knutet till Kristi himmelsfärdsdag. Seden att denna helgdag besöka en utsocknes kyrka utan att besöket på något reglerat sätt återgäldas, gäller en stor del av de på kartorna inprickade kyrkorna, särskilt i sydligaste Värmland. Denna tradition kan i vaga former spåras även utanför de kartlagda områdena. I detta fall äro

kyrkorna således valfria på så sätt, att flera varandra närgränsande sockenkyrkor mottaga utsocknes besök från en och samma ort. Också denna dag sker en viss utväxling av grannsocknarnas ungdom, men det är då ofta fråga om vissa kyrkor, som mer än övriga ha varit attraktiva. Sålunda ha flera stadskyrkor dragit till sig ungdom från landsbygden såsom i södra Värmland Kristinehamn och Filipstad, i Dalsland Åmål, i Bohuslän Strömstad och utanför det kartlagda området Ulricehamn i Västergötland. Särskilt utmärkande för Kristi himmelsfärdsdag men icke helt inskränkt till denna dag är, att flickorna skola komma till kyrkan sommarklädda. Från Nordskåne liksom från Närke och annorstädes omtalas, att flickorna skulle "gå i särklädmarna". I Bjurtjärn skulle bomullsklänningarna på för första gången denna dag och till kyrkan skulle man för att titta på de nya hattarna för året (den senare traditionen kan ju bevars inte vara gammal!). I Huggenäs sägas flickorna skola vara vitklädda, men i Södra Råda skulle de ha "storrosiga klänningar" o. s. v. Inom Närke-Värmlands-Västgötaområdet och även i städerna, som voro vana vid dessa invasioner, kallades flickorna "Kristi himmelsfärdsjänter". Härigenom accentueras på sätt och vis det intryck man ovillkorligen får, att i detta skikt känslan av främlingskap mellan de mötande parterna var större än i det först behandlade skiktet, där just ett av syftena med vandringen var att uppsöka fränder och bekanta. Här deltog ju också i vida högre grad förutom ungdomen även de äldre. Gemensamt för båda skikten är emellertid vandringens karaktär av giljarfärd, möjligen också i de flesta fall tillvaron av bestämda lekplatser, ehuru traditionen stundom är tämligen vag, likaså att flickorna medföra ett slags lättare förning såsom kringlor och ägg.

En tredje typ av vandringssöndag representerar t. ex. kummelösöndagen, firad i Ölme socken i Värmland. Den är trevligt skildrad av C. V. Bromander i Värmland förr och nu 1934, till vilket arbete jag hänvisar. Här kan jag endast nämna de mest karakteristiska dragen. Högmässogudstjänsten i Ölme kyrka besöktes söndagen efter midsommar ej blott av sockenbor utan av "en massa människor från norra delen av Varnum och syn-

nerligen från Väse, ja ända från östra Fågelvik och Lungsund, så att Ölme kyrka då var överfull av folk". Efter gudstjänstens slut begav sig det mesta folket, åtminstone allt utsocknes, direkt från kyrkan till Kummelön. I hela östra Värmland betraktade man kummelösöndagen såsom en av årets stora "högtider". Av liknande karaktär synes den s. k. sundalssöndagen vara, som ännu firas i Rostock i Dalsland varje år en söndag i juli.

Vända vi oss till vårt sydligaste område, så finna vi en liknande fest firad i Ronneby. Den kallas Ronnebydagen eller vanligen "tosia bonnadan" och firas första söndagen i juli eller tredje böndagen. Den är livfullt skildrad av William Anderson i Blekingebilder från fordom. Trots att Ronneby ligger nära den krets av socknar, som äro organiserade i "gångdagar", har den dock närmast samma karaktär som kummelösöndagen och sundalssöndagen, alltså en lokal festdag för främst Medelstads härad men även för stora skaror långt utanför häradet, ja ända uppifrån skogstrakterna mot Småland. De vägfärande lågo under färden över natten på gårdarna vid vägen, och på morgonen kunde man i närheten av staden se en mängd flickor sitta i grupper i trädens skydd, skaka resdammet av sig, kamma sitt hår och knyta silkesduken på huvudet, som de haft väl förvarad under resan. Paul B. Du Chaillu framhåller omkring år 1880, att Ronnebydagen ansågs som en friaredag och han uppskattade kyrkobesökarnas antal den dagen till över femtusen personer av allmogeklassen. Det kyrkliga elementet i seden skiljer de nämnda lokala folkfesterna från de talrika vårfe스터, som särskilt kring pingsttiden firas med vidsträckta utflykter till någon attraktiv lokal: en kulle, ett berg eller någon annan naturlig mötesplats, som blivit helgad i seden av ålderdomliga bruk och ofta omspunnen av lokalsägner (se närmare Sigfrid Svensson i Nordisk kultur 22).

De lämnade exemplen må vara nog, då denna skildring icke på något sätt gör anspråk på att vara uttömmande. Att vi stå inför festseder, som utsatts för åtskilliga omvandlingar, torde redan vara tillfyllest ådagalagt och dessa omvandlingar ha delvis ägt rum direkt under våra ögon. Sålunda ha sedens kyrkliga

moment på sina håll omhändertagits av församlingsvårdande myndigheter, medan på andra håll godtemplarorden, på andra återigen en exklusiv nöjesindustri omhändertagit de profana elementen i seden. Men det finns en kärna kvar i dessa ständigt skiftande traditioner, som ger oss en vägledning ned till ursprungligare skikt och en viss möjlighet till tidfästning. Även folkminnet, som stundom tycks vara nästan outplånligt, ehuru det i andra fall visar upp en liknöjdhet utan gräns, ger oss härvidlag en direkt upplysning. Det är upptecknat ur folktraditionen i Sydsmåland, att festen firas till minne av kyrkans invigning. Denna fest kallades i äldre tid för kyrkmässa. Vi ha även direkta historiska belägg på, att folktraditionen i detta fall har rätt. Härlundadagen, vilken som jag nämnde firades mattismäss, återfinna vi i mitten på 1600-talet firad samma dag och med namngivet syfte. "Anno 1656... war jagh wedh Herlunda... att aflysa then kirmessan, på nogen åars tidh, som församlingen celebrerar wedh Herlunda Mathaei dagh, effter then icke kan anlöpa wthan slagsmål och blodz wthgiutelse", skriver en prost i ett bevarat brev till Växjö domkapitel. Kyrkmässan går givetvis tillbaka till katolsk tid, men Härlunda i likhet med flera kyrkor, vid vilka nu firas kyrkmässor, t. ex. Vislanda och Tingsås, saknade kyrkor under medeltiden och blevo icke socknar förrän på 1500-talet. Detta visar, att seden trots förbud levat kvar och varit stark nog att även knytas till de nya kyrkorna. Sålunda berättar Gustaf Linder i Församlingsbladet (nr 41, 1939), att "då man 1873 fick ny kyrka i V. Torsås fick man även en ny gångedag, så att man sedan dess firat två stycken, nämligen dels den gamla, sedan länge rivna kyrkans på midsommardagen, dels den nya på Kristihimmelsfärdsdag. Den senare är den mest besökta". Yngst av alla de socknar, vid vilka kyrkmässa firas, är emellertid Säfsnäs, vars kapell invigdes år 1723, och vars gränser mot andra socknar slutgiltigt fastställdes först år 1803. Tidigare saknades helt avgränsning mot Hällefors.

Både utrymmet och brist på lokala djupundersökningar hindrar oss från att gå in på närmare detaljer. Vad vi kunna konsta-

tera är, att även i dessa nybyggarsocknar, som äro tillkomna långt efter reformationen, kyrkmässan upptogs såsom festdag och införlivades på ett självfallet sätt i angränsande bygders festkalender. Kyrkmässan torde sålunda ha fyllt ett oavvisligt behov och blivit en samlingsdag för, skola vi säga "kolonisationslaget". Men varför har kyrkmässan bevarats såsom nybyggarsocknarnas speciella festdag? För att söka svar på den frågan måste vi först tillnärmelsevis ha klart för oss den miljö, i vilken kyrkmässan firats under den tid vår kunskap räcker och dessutom veta, vad det var för traditionselement, som det äldre kyrkmässfirandet samlat upp i sig. Om vi jämföra de båda kartlagda områdena med varandra, finna vi en likhet dem emellan i så måtto, att det icke är byarna, som ge området dess bebyggelsekaraktär utan de många enstaka gårdarna. Visserligen ha många av dessa senare kluvits till ett slags byliknande samhällen, men kolonisationen har fortsatt i form av torp och andra anläggningar, så att bygderna behållit sin karaktär av spridd bebyggelse. Här har icke funnits något av tätorternas övermättnad på mänsklig gemenskap, snarare hos dessa bygders befolkning en tillgänglighet och en lyhördhet, som — inom vissa gränser — växer med kvadraten på avståndet, bildligt talat. De traditioner, som kyrkmässan vid sockenbildningen i vårt land samlade upp i sig, voro det forntida bjudlagets och byteslagets traditioner, vilka i sin tur grundade sig på gammal släktsamhörighet och bygdegemenskap för de samfällda näringarnas bedrivande och organiserande, kanske också gemensam kultutövning av något slag. Bjud- och byteslagets betydelse har särskilt framhållits av Sigurd Erixon i flera arbeten, programmatiskt i uppsatsen Bygdelag och samfundsliv för 400 år sedan enligt Olaus Magnus (Hävd och hembygd 1923). Den medeltida kyrkmässans firande ger klara belägg härpå. Nils Ahnlund framhåller i sin studie Medeltida gillen i Uppland (Rig 1923), att vi ha "att räkna med dels sockengillen i inskränkt mening, en föreningslänk mellan den egna socknens folk och dels ett slags bygdegillen av vidsträcktare innebörd, vilka stått öppna för utsocknes män och kvinnor och väl i många fall grundats

efter avtal med dem". Det är bygdegillen av detta slag, som vi i södra Sverige i levande tradition konkret kunna studera i en del av deras funktioner. Att dessa gillen under reformations-tidevarvet tämligen radikalt utplånades ur folkminnet på landsbygden plägar förklaras med att deras traditioner övertogs eller ersattes av gillen i samband med bystämmor och "socken-räkningar". Inom nybygges- och gränsbygderna i södra Sverige däremot, som icke hade dessa traditioner att direkt falla tillbaka på, fortsatte kyrkmässorna att firas, om ock i andra former men sannolikt med bibehållande och utvidgande av det gamla geografiska sambandet vid sidan av och ovan socknarna. Om också den fasta bebyggelsen är jämförelsevis sen såsom "måla"- och "skruv"-bebyggelsen i Småland, finn- och bruksbebyggelsen i Närke, Värmland och Dalarna, så voro dessa områden för den skull icke utan hävd utan hade tvärtom sedan långa tider tillbaka en viss utmarksfunktion för den odlade bygden på grund av jakten, fisket och svedjandet och därtill sannolikt en säsong-artad småbebyggelse för den extensiva foderfångsten, för myr- och sjömalnstäkten och den därmed sammanhängande blästringen.

"Bonden gifter sällan sin dotter till någon annan än den som är född i socknen", säger Linné i ett berömt yttrande om Syd-småland. I denna kategoriska form och bokstavligen tolkat torde icke uttalandet kunna stå sig ens för Linnés egen samtid, icke ens om man i stället för socknen läser församlingen, som ofta omfattat två socknar. Däremot är efter allt att döma det i Syd-småland i kyrkmässfirande organiserade bjud- och byteslaget den enhet, inom vilken man träffades och ingick äktenskap. I brev till författaren skriver kyrkoherden i Hovmantorp om det till åtminstone sju socknar uppgående laget, i vilket hans församling ingår: "Inom denna krets är alltjämt folket mycket befryndat och ingift. Mer än en gammal här har berättat mig, att han fann sin utvalda på en gångedag." Genom denna alltjämt fortlevande tradition har kyrkmässan bevarat sin karaktär av frändemöte. Det är den svenska kyrkmässan till detta syfte och gagn, som Olaus Magnus skildrar i sin sextonde bok, kap.

16—18. Först antydes, att kyrkmässfirandet av biskoparna planmässigt inskränkts till "de tre pingstdagarna" och till tre dagar omedelbart före fastan, under vilken tid kyrkmässofrid rådde. "Härvid sammanförde man nu först och främst från alla håll, var och en efter råd och lägenhet, matvaror *till en viss socken inom vart område eller distrikt*. Där anordnades sedan de gemensamma måltiderna i ett stort hus invid kyrkan, enkom byggt för detta ändamål, varest de särskilda borden fingo sin plats efter gästernas ålder, stånd och familjeförhållanden. Drycken var öl, som på samtliga deltagares bekostnad långt på förhand anskaffats för detta ändamål. Under dessa tre dagar pläga deltagarna såsom även nu sker, före måltiden begiva sig till kyrkan för att höra sockenprästen eller kyrkoherden förrätta gudstjänsten och, under frambärande av rika offer, uppsända fromma böner till Herren för sig själva och sina kära anförvanter och vänner, såväl levande som avlidna." Så följer en skildring av bordsederna, som i sina grunddrag ha en förkristen karaktär. Därefter anges syftet med festfirandet på följande sätt: "Härunder bemöda de sig ivrigt att, om några ibland dem skulle ligga i oenighet inbördes, återföra dessa till sämja och vänskap med varandra. Skulle därhos någonstades vid rikets gränser fientliga anfall hota, lägga de råd, huru de månne kunna stå väl redo att på allt sätt försvara sig. Om äntligen bland den församlade menigheten skulle finnas ett par unga personer, hvilka för sina täckeliga seder synas lämpliga att förenas genom äktenskapets band, söker man strax förmå bägges föräldrar att utsätta en viss dag, då friaren får infinna sig för att underhandla om trolovning."

I politiserandet och beredskapsinställningen vid kyrkmässfirandet, som Olaus Magnus antyder, ligger kanske den viktigaste orsaken till att kyrkmässfirandet av Gustav Vasa och av det med tiden lydiga luterska prästerskapet överallt, där det var möjligt, motarbetades och förföljdes och med tiden avskaffades. Betydelsen av sådana organiserade lag för t. ex. Dackeupproret får icke underskattas.